İHVÂN-I SAFÂ’NIN AHLÂK ANLAYIŞINDA KİŞİLİĞİN OLUŞMASI

Hamdi ONAY¹

Veysi ABDULAZİZ²

ÖZ

Felsefî görüşlerinde insanı temel alan İhvan-ı Safa topluluğunda Ahlâk kavramı çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu öneminden dolayı hayatın her alanında gerekli olan ahlâkî davranışlar genişçe incelenip değerlendirilmiştir. İyi ahlâkın dünyada ve ahirette insanın mutlu olmasını sağlayacağı, kötü ahlâk ve olumsuz davranışların da insanı mutsuz ve bedbaht kılacağı şeklinde yorumlanmıştır. İhvan-ı Safa, insanı kötü ve ahlâksız bir duruma düşüren, toplum tarafından da hoş karşılanmayan menfi tutumların insanın şahsını etkilediği gibi içinde yaşadığı toplumu ve sosyal çevreyi de etkilediği görüşünü savunur. Bu bağlamda insan, iyi ahlâk sahibi olmalı ve toplum içinde mevcut olan çoğunlukla dinlerin vaaz ettiği genel kurallara uymalıdır.

İhvan-ı Safa’ya göre ahlaki tutum ve davranışların ilim alanında olduğu kadar siyaset alanında da önemli bir konu olarak karşımıza çıkar. Kişinin aldığı eğitime göre şekilleneceğini ifade eden İhvan, aldığı eğitimden dolayı ulaştığı seviye ile kibre kapılmadan ilmin izzetini koruma adına iyi ahlâk sahibi olması gerekmektedir. Yönetme sanatı olarak literatüre geçen siyaset anlayışı, ahlaki ilke ve kurallara muhtaç bir alan olarak incelenmiştir; diğer bir ifadeyle devlet yönetiminde bulunan kimselerin ahlaki ilke ve kurallara harfiyen uyma mecburiyeti söz konusudur. Nitekim İhvan, devlet başkanının ve devlet kademelerinde görev alan devlet adamlarının iyi ve ahlâklı olması devletin ömrünün uzaması ve vatandaşların huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşamasının önemli şartlarından olduğuna vurgu yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhvan-ı Safa, İslam Felsefesi, Ahlâk, Mutluluk, İyilik, Kötülük

¹ İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi hamdi.onay@inonu.edu.tr Orcid No: 0000-0002-0867-278x

² İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

THE FORMATION OF PERSONALITY IN IKHWAN-I SAFA'S UNDERSTANDING OF MORALITY

ABSTRACT

The concept of Morality has a very important place in the İhvan-ı Safa community, which is based on human in its philosophical views. Due to this importance, moral behaviors that are necessary in all areas of life have been extensively studied and evaluated. It has been interpreted that good morals will make people happy in this world and in the hereafter, and bad morals and negative behaviors will make people unhappy and miserable. İhvan-ı Safa defends the view that negative attitudes, which make people into a bad and immoral situation and are not welcomed by the society, affect the society and social environment in which they live, as well as their personality. In this context, a person should have good morals and obey the general rules preached by mostly religions in society.

According to İhvân'ı Safa, moral attitudes and behaviors appear as an important issue in the field of politics as well as in the field of science. The Brotherhood, who stated that a person will be shaped according to the education he received, must have good morals in order to protect the dignity of science without being arrogant with the level he has reached due to his education. The understanding of politics, which has entered the literature as the art of management, has been examined as a field in need of moral principles and rules; In other words, people in the state administration are obliged to strictly comply with moral principles and rules. As a matter of fact, the İhvan emphasized that the good and morality of the head of state and the statesmen working in the state levels is one of the important conditions for the prolongation of the life of the state and for the citizens to live peacefully and happily.

Keywords: İhvan-ı Safa, Islamic Philosophy, Morality, Happiness, Goodness, Evil,

GİRİŞ

İslam düşüncesinde ahlak ilminin oldukça geniş ve o ölçüde önemli bir yeri vardır. İnsanın kazanması gereken ahlaki erdemler, doğrudan veya dolaylı olarak Kur'an ve hadislerde hak ettiği değerde yerini almıştır. Zira hem Kur'an'da hem de Sünnette hedeflenen en temel gaye, insanın varlık kategorileri içindeki yaradılışına uygun erdemlerle bezenmesini ve yetkinliğe ulaşmasını sağlamaktır. Bu manada Kur'an, insanın ahlaki hüküm ve tercihlerinde yanlış yapmasını önleyerek onu güzel ahlaklı, erdemli birey haline getirmek için çeşitli ahlaki ilkeler ortaya koymak suretiyle İslâm ahlakına kaynaklık etmiştir. Kur'an, işaret ettiği her konuda olduğu gibi ahlâk konularını da sistematik bir tarzda ele almamış olmakla birlikte bir ahlâki sistem oluşturulmasına imkân verecek zenginlikte nazari prensipler ve ameli kurallar ortaya koymuştur. Buna karşın, Kur'an-ı Kerim'de ahlakla ilgili sadece soyut ahlâki ilke ve kurallar yer almaz. Bunların ötesinde insanı bir bütün olarak ele alan, toplumsal hayatın işleyişiyle ilgili ortaya çıkabilecek ahlâki sorunlara işaret eden kıssa ve örnekler de yer almaktadır.

Ancak Kur'an'da ifade edilen ahlaki ilkelerin insanlar için örnek olabilmesi, ancak hayatın akışı içerisinde uygulanmaları ve somutlaştırılmaları ile mümkündür. Dolayısıyla ahlâki kural ve ilkelerin insan için örnekliği, bir beşer tarafından somutlaştırılmaları ile mümkün olur. Bu yüzden Peygamberimizin ahlâk alanındaki uygulamaları toplumun bütün kesimlerini kapsayacak kadar geniş ve detaylıdır. O, ayetleri sahabeye sadece aktaran değil, aynı zamanda onların nasıl anlaşılıp uygulanmaları gerektiğini gösteren güzel bir örnek olarak kendisinden sonra bireysel ve toplumsal hayata yön verebilecek bir sünnet külliyatı bırakmıştır. Bu itibarla "*İslâm ahlâkı*" ifadesi, İslâmiyet'in insana sunmuş olduğu hayat tarzını ve bu hayat tarzının arkasında bulunan düşünce dünyasını anlatmak için kullanılır. Bu yüzden Hz. Peygamber hadislerinde; ahlâk, hukuk ve muamelat gibi hayatın pratik yönüne dair hayati konulardan bahsetmektedir.

Bununla beraber İslam ahlak anlayışı, İslam inançlarını temel alarak, Antikçağdaki ahlak filozofları ve ahlak okullarının düşünceleriyle gelişip zenginlik kazanmıştır. Daha açık bir ifadeyle Müslüman bilgeler, düşüncelerine Kur'an ve sünneti temel almakla beraber Antikçağ düşünürleri olan Platon ve Aristo gibi sistemler devri büyük filozoflar; Epikür ve Stoa gibi antikçağ okulları hatta daha sonraları modern zamanlarda gelişen Kant ahlakından esinlenmişlerdir. Bunun sonucunda Müslüman

ahlakçılar zengin bir medeniyet tasavvuruna ulaşarak kendilerine özgü bir ahlak anlayışı ortaya koymuşlardır.

Düşünce tarihinde felsefi sistemler eklektik olarak ilerleme sağlamıştır. Kökleri çok eski zamanlara dayanan büyük düşünce sistemleri; antik dönemlerden itibaren, kadim düşüncelerden etkilenecek, farklı kültür ve medeniyetlerden beslenerek günümüze kadar gelmiştir. Bu anlamda düşünce tarihinde eklektik olmayan düşünce sistemi yok gibidir. Büyük felsefeler, göz kamaştırıcı medeniyetle hep kendinden önce yaşamış düşünceler ve uygulamalar üzerine geliştirilmiştir. Kadim milletlerin düşünce havuzundan İslam düşünce dünyası da nasibini almış, kendisi de bu düşünce sistemlerinden biri haline gelmiştir. İslam düşüncesi içinde yer alan ve eklektik anlayışa sahip filozoflardan birisi de İhvân-ı Safa topluluğudur.

İhvân-ı Safa, diğer ahlâk düşünürleri gibi sadece ahlâkın sosyal hayattaki etkilerinden ve işlevlerinden bahsetmemiştir. Onlar ahlâk anlayışlarında; ahlâkın ne olduğunu, insanın mizacını etkileyen fiziki ve çevresel şartları, bedene bağlı eğilimlerini, insanın günlük davranışlarıyla beraber karakter ve mizaçlarının ahlâk üzerindeki etkilerini de tahlil ve teşhis ederek incelemişlerdir. İhvân-ı Safa, hakikatin yalnızca teorik felsefeyle elde edilemeyeceğini, onun tamamlayıcı cüzü olan pratik felsefe alanına giren ve insan yaşamını çok derin ve kalıcı bir şekilde etkileyen ahlâkî eylemlerin önemli olduğunu özenle vurgulamıştır. Ahlaki erdemlerin insan hayatında oynadığı rolden mütevellit, sosyal hayatın her alanında, bireyde (Tedbiru'n-Nefs), ailede (Tedbiru'l-Menâzil), ve devlet yönetiminde (Tedbiru'l-Müdûn) geçerli olan ahlâk konusu İhvân-ı Safâ felsefesinin can alıcı noktalardır. İslam kaynakları dışında antik filozoflardan, kadim doğu dinlerinden, Eski Mısır geleneği ve Hermetik düşünceden faydalandıklarını belirten İhvân-ı Safâ, hakikati arama ve elde etme konusunda felsefenin yöntemlerinden yararlanarak toplumu düzeltmeyi amaçlamışlardır.

Çalışmamızda problem olarak ele alınan ve ahlâkî boyutta incelenen konular, toplumdan soyutlanamayan davranışlar, eylemleriyle çevresini etkileyen insan davranışlarıdır. İhvân-ı Safâ düşüncesinde ahlâkî kişilik ve ahlak melekesinin nasıl kazanılacağı değerlendirilecektir. Doğuştan insanda bulunan fitrî ahlâkın, zamanla gelişen, iyi veya kötü yönde şekillenen ve insan davranışlarını etkileyen, içinde yaşadığı sosyal çevrenin, karakter ve mizacın, coğrafyanın ve hatta iklimin kişilik üzerindeki

etkileri incelenecektir. Her insanda potansiyel olarak bulunan iyi ve kötü hasletler, iyi hasletlerin daha iyiye doğru, kötü hasletlerin ise ıslah edilerek iyi davranışlara evrilmesi ve bu uğurda verilen çabalar gibi çoğu zaman sorun olan konulara değinilecektir. Bu bağlamda ahlâk gibi önemli bir konunun, kişi de, ailede, eğitim ve öğretimde ve devlet yönetimi gibi tüm vatandaşları ilgilendiren bir alanda gerekli olduğu da konunun problematiği olarak görülmektedir.

1. İHVÂN-I SAFA'DA AHLÂK FELSEFESİ

İslam düşünce geleneği, kadîm milletlerin düşünce birikiminden payına düşeni almış ve bu düşünce sistemlerinden yararlanmıştır. İddia edilenin aksine Müslüman bilginler, kadim medeniyetlerin hikmetlerini tahrip edip yok etmek yerine onlardan istifade etmişlerdir. İslam düşüncesi içerisinde eklektik bir yöntemle entelektüel bir topluluk meydana getiren İhvân-ı Safa cemiyeti, bu anlayışlardan biri olmayı başarmıştır. İhvan-ı Safa, matematikte Pythagoras'tan, mantıkta Aristo'dan, metafizikte Platon'dan, ahlâkta Sokrates'ten ve din felsefesinde Farabi'den etkilenecek bir eklektik anlayış ortaya koymuşlardır³. Genel olarak İhvan-ı Safa bütün felsefe anlayışını insan "nefsi" (ruh) ve niteliklerine dayandırdığı için, Risaleler sonunda mistik ve sezgisel bir yorumla "marifetullah" (Allah'ın bilinmesine) ulaşmayı hedeflemiştir.⁴ Çünkü İhvan-ı Safa, dinin görünür kurallarının sıradan insanlara yönelik olduğunu, ancak yüce ruhlara sahip olanların, bu kuralların ötesine geçerek, derin düşünsel kuramlara ihtiyaç duyacaklarını kabul eder⁵. Bundaki asıl amacın, beden yok olmasından sonra insan ruhunun duru bir tinsel yaşama yükselmesi olduğunu, bu ayrıcalığa ancak yaşamları sırasında felsefe sayesinde bilgisizlik uykusundan uyanan kişilerin kavuşacağını savunurlar⁶.

İnsan ruhunun olgunlaştırılmasını düşüncelerine temel alan İhvan-ı Safa, insan-merkezli (antropocentrique) düşünen, yani insanı varlığın merkezine yerleştiren bir felsefe anlayışına sahiptirler. Bu yaklaşım, İslâm kozmolojisinin temel konularından olan "evren-insan ilişkisi" problemiyle de uyumlu görünmektedir. Risalelerde sıkça rastlanan, insanı küçük evren (mikro kozmos) ve evreni büyük bir insan (makro kozmos) olarak

³ Ülken H. Z., *Ahlâk*, İstanbul, 1946, s.38.

⁴ Onay, Hamdi, "*İhvan-ı Safa'nın Ahlak Anlayışında Farabi'nin Etkisi*", **Muallim-i Sani Uzlukoğlu Farabi**, Edt: Enver Demirpolat, Rahime Çelik, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2020, s.123-150

⁵ İhvan-ı Safa, *Risaleler*, I, 350 vd.

⁶ İhvan-ı Safa, *Risaleler*, I, 240 vd.

değerlendirmeleri⁷, evrenle insan arasında var olan yapısal benzerliklere işaret etmektedir. Çünkü İhvan-ı Safa'nın ilim tahsil edip eser yazmasının amacı, insanın bütün yönleriyle anlaşılıp ortaya çıkarılmasına yöneliktir. Bu bağlamda onlar sadece ahlâkın sosyal hayattaki etkilerinden ve işlevlerinden bahsetmezler, aynı zamanda ahlâkın ne olduğunu, insanın günlük davranışlarının, çevre şartlarının, karakter ve mizaçlarının ahlâk üzerindeki etkilerini de tahlil ederek incelemişlerdir⁸.

“Ahlâkı, insan nefsinde kökleşmiş öyle bir melekeler bütünüdür ki insan davranışları bu bütünden herhangi bir düşünmeye, hesaplamaya gerek kalmadan kolaylıkla ortaya çıkar⁹”, şeklinde tanımlayan İhvan-ı Safa'ya göre ahlâk kelimesi, insan davranışlarının bütününe temsil etmektedir. Onlar, felsefelerinin amacını, güçleri oranında insan ruhunu Tanrı'ya yaklaştırmak olarak ifade ederler. İhvân-ı Safa'ya göre nefis, iradesini kendi ahlâkıyla ortaya çıkarır, sonraki süreçlerde akıl onu düşünme ve tefekkür aracılığıyla olgunlaştırır. Bundan sonra ise kişinin inançları onu düzenler. Fıtrata yerleştirilen arzuların gerektiği yerde gerektiği gibi ortaya çıkmasını hayır olarak değerlendiren İhvân, bunun tersini de şer olarak değerlendirir.¹⁰ İyi davranışı yeterli bir biçimde ve gerektiği şekliyle yapan biri övülür. Bunun aksi durumunda ise kişi yerilir ve ayıplanır. İnsanlar iyiliği, düşünme ve tefekkür vasıtasıyla yaptığı zaman bilge, filozof ve erdemli kişi olmayı başarırlar. İhvân, insanın en üst mertebeye iyilikler sonucunda ulaşacağını, ancak bu sayede varılmak istenen son gaye olan mutluluğu elde edebileceğini savunarak, bunun biricik yolunun güzel ahlâktan geçtiğini ifade eder¹¹. Çünkü iyi ahlâkla ulaşmak istenen nihai gaye, dünya ve ahiret mutluluğudur. İhvan'ın ahlakında mutluluk sırf kendisi için istenir; bu yüzden “istenen ve arzulanan her şey, hayırdan dolayı; hayır ise bizzat kendisi için istenmektedir. Dolayısıyla Salt hayır mutluluktur¹²” Böylelikle insanın fiillerinde amacı hayra ulaşmaktır. Eğer hayır kendisi için (karşılıksız) istenmişse ona mutluluk denmektedir.

İhvân, Felsefeyi Kindi'den iktibasla “beşerin imkânı ölçüsünde Allah'a benzemesi” olarak tanımlamıştır. Bunun da ancak; var olanın hakikatini bilmek, doğru

⁷ İhvân-ı Safâ Risaleler I, s. 266.

⁸ İhvân-ı Safâ Risaleler I, s. 218.

⁹ İhvân-ı Safâ Risaleler I, s. 240-242.

¹⁰ Onay, İhvan-ı Safa'da Farabi Etkisi, s.123-150

¹¹ İhvân-ı Safâ, Risaleler I, s. 218

¹² İhvân-ı Safâ, Risaleler I, s. 217

bir inanç sahibi olmak, güzel bir ahlâk ile insan seciyelerini geliştirmek ve temiz davranışlarda bulunarak elde edileceğini vurgulamışlardır. İlk iki şartı nazarî felsefe çerçevesinde düşünen İhvân, son iki şartı ise amelî felsefe olan ahlâk sınırları içerisinde düşünmüşlerdir.¹³ Çünkü İhvan’a göre felsefe, sadece hakikatin araştırılması olan teorik felsefeden ibaret değildir, kişinin toplum içindeki söz ve davranışlarını düzenleme gibi pratik bir boyutu da vardır ki, bu da ahlâktır. Buna paralel olarak İhvân, filozofu “davranışları güzel, sanatı sağlam (işinin ehli), doğru sözlü, güzel ahlâklı, düşünceleri düzgün, amelleri temiz, bilgileri gerçekçi” olarak tanımlamıştır.¹⁴

1. 1. İyi ve Kötü Ahlâk Ayırımı

İhvân-ı Safa ahlâk düşüncesinde, Hristiyanlıktaki gibi aslî günah düşüncesinin İslam’da olmadığına bilincinde olarak, genel manada insan fitratının iyi olduğunu savunur. Bu bağlamda, iyi ahlâk sahiplerinin meleklerle benzediğini, kötü ahlâklı olanların da şeytana benzediğini iddia ederek, iyi ve kötü ahlâk ayrımı yapmaya çalışır. İyi insanlara, meleklerin ahlâkı olan iyi davranışları tercih etmelerini tavsiye eden İhvân, iyi ahlâk için insanların gayret göstermesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. “Çünkü nefislerin ahlâkı, nefsin bedenden ayrılmasından sonra dahi ondan ayrılmayan dört şey gibidir.” Bunların birincisi: sonradan kazanılmış ve insanda meleke haline gelmiş olan ahlâktır. İkincisi; eğitim yoluyla elde edilebilecek (*ta’limî*) bilimlerdir. Üçüncüsü; insanın içselleştirerek inanç seviyesine yükselmiş olan düşüncelerdir. Dördüncüsü; isteyerek ve irade ederek eylemsel olarak gerçekleştirilen fiiller ve amellerdir. Bu sebeple nefisler, ahirette sahip oldukları ahlâka göre karşılık görürler; eğer ahlâkı iyi ise, göreceği karşılık iyi, kötü ise, göreceği karşılık da kötü olur.”¹⁵

1. 1. 1. İyi Ahlâk

İhvân-ı Safa nefsin, ahlâkı kendi iradesi ile ortaya çıkaracağını öne sürer. Daha sonraki süreçte akıl onu düşünme ve tefekkür aracılığıyla olgunlaştırır. Bundan sonra ise kişinin inançları onu düzenler. Fıtrata yerleştirilen arzuların gerektiği yerde gerektiği gibi ortaya çıkmasını hayır olarak değerlendiren İhvân, bunun tersini de şer olarak

¹³ Çağrııcı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, 147.

¹⁴ Vahit Celal, “İhvân-ı Safa’da Mutluluk Düşüncesi”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018), 11-17.

¹⁵ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. Abdullah Kahraman (ed.), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 1/239.

değerlendirir. İyi davranışı yeterli bir biçimde ve gerektiği şekliyle yapan biri övülür. Bunun aksi durumunda ise yerilir ve ayıplanır. İnsanlar iyiliği, düşünme ve tefekkür vasıtasıyla yaptığı zaman bilge, filozof ve erdemli bir kişi olup çıkar. Aksi durumda ise yani tasarlayarak kötülük yaparsa sefih ve şerefsiz olur. İnsan davranışları sonucunda ortaya çıkan eylemleri ahlâk olarak nitelendiren İhvân, iyilik sonucunda insanın en üst mertebeye çıkacağını yani varılmak istenen gaye olan mutluluğu elde edebileceğini savunarak, bunun tek yolunun güzel ahlâktan geçtiğini belirtir.¹⁶ Çünkü iyi ahlâkla ulaşılmak istenen nihai gaye, dünyada ve ahirette mutlu olmaktır. Bu durumda istenen ve arzulanan her şey, hayırdan dolayıdır; hayır ise bizzat kendisi için istenmektedir. İhvân'a göre, salt hayır mutluluktur ve mutluluk da sırf kendisi için istenir.¹⁷

İnsanda huylar ve fiiller dört kısımdır. Bunlar tabii, iradi, düşünme-tefekkür ve dinî kurallarla ilgili kısımlardır. İnsan tabiatında yaratılıştan var olan huy ve nefis, irade ettiğinde fiil olarak ortaya çıkar. Akıl ise düşünme ve tefekkür sonucu davranışları irade eder. Bu tür davranışların sahibi bilge, filozof veya erdemli bir kimsedir. İnsanî fiillerde dinin rolü ise emir ve yasaklama ile fiilleri düzenleme ve güçlendirmedir. Huylar gerektiği şekilde, gerektiği zamanda, gerektiği gibi olursa hayır, bunun aksi şekilde olursa şer olur. Hayırlı davranışlar övülür, şer olan davranışlar ise kınanır.¹⁸

Dünyaya karşı bilinçli ilgisizliği ve züht hayatı yaşamayı iyi davranışlar içerisinde inceleyen İhvân, dünyevî arzuları terk etmenin sonucunda güzel ahlâkın, erdemli davranışların ve güzel amellerin ardı sıra geleceğini ifade eder. İyi ahlâklı olmayı bir nevi zahitlikle aynı kategoride ele alan İhvân, zahitliğin özellikleri arasında olan davranışları sayarken aynı zamanda iyi ahlâkın gerektirdiği davranış şekillerini de bize öğretmektedir. İhvân'a göre, “eli açıklık, ikram, cömertlik, insanların hayrına bolca harcamak, yardımseverlik, ihsan, îsar (başkasını kendine tercih etme), iyilikte bulunmak, sevgi ve şefkat, muhabbet, iyilik, örfe uygun davranmak, sadaka ve hediye vermek” hem zahitlerin özelliklerinden hem de iyi ve ahlâklı olmanın şartlarındandır. Ayrıca iffetli ve namuslu olmayı da güzel ve iyi davranışlar içine alan İhvân, kötülüklerden uzak durma ve kendini koruma, alçak gönüllülük, takva ve güvenirliliği de bu grubun içine alır. Mertlik,

¹⁶ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/218.

¹⁷ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/217.

¹⁸ Gülistan Aktaş, *İhvân-ı Safa Felsefesinde Ahlâkî Açından 'Mizâc' Kavramı*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 43-44.

cömertlik, yumuşak huyluluk, sükûnet, tedbirlilik, insanlardan övgüyle bahsetmek, gıpta, sevinç, kalplerin sevgiyle dolu olması, insanlarla iyi geçinmek, onlara güvenip saygı duymak ve değer vermek gibi davranışlar da iyi hasletler içinde değerlendirilir.¹⁹

İnsanın iyi taraflarını ve olması gereken ahlâk kurallarını inceleyen İhvân-ı Safa, her ne kadar insanın iyi olmaya meyilli olduğunu savunsa da dünyada kötülüklerin ve beraberinde kötü ahlâklı insanların da olduğunu çok iyi bilmektedir. İyi ahlâk kurallarını kısaca inceledikten sonra İhvân-ı Safa'nın ahlâk düşüncesi çerçevesinde insana arız olan ve ahlâkî şekillendiren kötü davranışlar hakkındaki fikirlerini ayrı bir başlık altında inceleyelim.

1. 1. 2. Kötü Ahlâk

İhvân-ı Safa'ya göre insan tabiatında, yaratılışla birlikte verilen ahlâk ve yaşantıyla birlikte gelişen ve sonradan kazanılan ahlâk bulunur.²⁰ Yaratılışla birlikte verilen ahlâk saf ve temizdir. Ancak sonradan kazanılan ahlâkın iyi olma ihtimalinin yanında kötü olma ihtimali de mevcuttur. İhvân, yaşadığı hayata bağlı olarak kötü ahlâk ve huyların da olabileceğini söyleyerek bu kötü huyları kibir, hırs ve kıskançlık başlıkları altında inceler. İhvân'a göre, "Bu üç şeytanî haslet, günahların anası ve tüm kötülüklerin kaynağıdır."²¹ Şimdi, ele alınan kötü huy ve ahlâk sınıfına giren davranışları İhvân-ı Safa'nın ahlâkî görüşleri çerçevesinde görelim.

1. 1. 2. 1. Kibir

İhvân bu duyguyu, kişinin kendi davranışlarıyla, seçenekleriyle ve belki kendi eliyle bilinçli olarak kazanmadığı özelliklerden dolayı; kendi kendine kanaat geliştirip gururlanması ve gerçeği kabullenmemesi, hakikati dileyen kimsenin sözünü dinlememesi ve başına buyruk olması olarak tanımlar. Bununla birlikte, devlet yönetiminde herhangi bir konumda ise halka zulüm ve eziyet etmek, sosyal ilişkilerde insafsızca hareket etmek, hakkını savunurken insanlara sert davranarak hayâsızlık etmek gibi davranışlar da gene bu başlık altında ele alınmaktadır. Ahlâk dışı olarak görülen kibir kapsamını biraz geniş tutan İhvân-ı Safa, kişiler arasında terbiyesiz ve edepsiz bir edayla çirkin kelimeler

¹⁹ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/245.

²⁰ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/212.

²¹ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/239.

kullanmayı, ahmakça ve düşüncesiz bir şekilde kimseyi dinlemeden kafasının dikine gitmeyi, günlük hayatta kaba ve istikrarsız olmayı da hoş görmeyerek bu tür davranışları kötü ahlâk sınıfında değerlendirir. Kandırma ve hile, hemcinslerini küçük ve hakir görerek küstahça hareket etmek, kendisine lütfedilen bazı özelliklerle insanların başına kalkışmak, kendinden iyi, ahlâklı ve üstün olanların bu durumlarını görmezden gelmek, azgınlık ve düşmanlık etmek, hoş görülmeleyen kötü ve çirkin fiillerde bulunmak da İhvân tarafından bu kategoride incelenmiştir.²²

1. 1. 2. 2. Hırs

Bu kavramı aşırı tamahla özdeşleştiren İhvân, bu tutumu yapmacık ve doğal olmayan arzu ve istek, istenen bir şeye aşırı rağbet etmek yani maymun iştahlı olmak, yaptığı işlerde aşırı bir şekilde aceleci olmak, fakir düşmek korkusuyla aşırı mal biriktirmek ve bu anlamda ortamına bağlı olarak karaborsacılık yapmak olarak değerlendirir. Paraya aşırı düşkünlük gösterip cimrilik yaparak varlıkta yokluk çekmek, sosyal ilişkilerden sıkılmak, iyi ve güvenilir kişiler hakkında kötü düşünmek ve onları itham etmek, emanete riayet etmemek, haram peşinde koşmak gibi davranışları da bu bölümde inceler. Kötü ahlâk sınıfında olan hırs konusunu bir hayli önemli gördüğü anlaşılan İhvân, selim akılların, olgun nefislerin ve temiz ruhluların bu hasletlerden hoşlanmadığını dile getirir. Bununla birlikte daha birçok davranış İhvân tarafından bu başlık altında sayılmıştır. Toplum içinde yaşamının belli kuralları vardır ve toplumda herkes buna uymak zorundadır. Kaçınılması gereken hususlar bu bağlamda özetlenmiştir. Örneğin, yüz kızartıcı işler yapmak, namuslu kadınlara iftira atmak, birilerini zarara uğrattıktan sonra vicdani olarak rahatsızlık duymamak gibi kaçınılması gereken kötü meziyetler bu sınıfa girer. Alışverişte talebi artırmak için hile yapmak ve ticarete insanları aldatmak, kişi eğer siyaset mesleği ile uğraşıyorsa yalan yere söz verip yemin etmek, düşmanlık oluşturacak şekilde yalan söz söylemek ve düşmanlık beslemek, insanî sınırları çiğnemek, kötü ve ahlâk dışı ifadelerde bulunmak da İhvân tarafından hırs tanımına girmektedir.²³

1. 1. 2. 3. Kıskançlık

²² İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/240.

²³ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/240.

İhvân'a göre kıskançlık; kin, nefret, şüphe ve kalp fesadından kaynaklanır ve insanlar tarafından hoş görülmeleyen durumlara sebep olur. Bunlar; düşmanlık, nefret, azgınlık, öfke ve kızgınlık, haddi aşmak ve saldırganlık, kalp katılığı ve merhamet yoksunluğu, kabalık ve sertlik, ayıplama, lanetleme ve fuhşiyat gibi fiillerdir. İhvân'a göre, "eğer kin, nefret ve fesat, açıktan ve alenî olursa husumete, şerre ve savaşa; gizli olursa aldatmaya, hile ve sahtekârlığa, zulüm ve ihanete, gıybet ve dedikoduya, yalan ve iftiraya, yağcılık, münafıklık ve riyaya sebep olur."²⁴ Bu fiillerin yapılmasıyla da toplumda bazı problemlerin baş göstereceğini savunan İhvân, "bu durumda toplumda birlik ve beraberliğin bozulup ayrışma meydana geleceğini, akrabalık, dostluk ve yakınlık ilişkilerinin bozulacağını bununla birlikte ülkede kargaşanın hâkim olacağını, birlik ve dirliğin zarar göreceğini ifade eder. İhvân-ı Safa, böyle bir durumun ise toplumda, hüzne, kedere, nefsin tasalanmasına, ruhların azap görmesine, hayatın çekilmez olmasına, işlerin bozulup kötüye gitmesine", dünyanın da ahiretin de kaybedilmesine sebep olacağını söyler.²⁵

1. 2. Kötü Ahlâkın Sebepleri

İhvân-ı Safa'ya göre, insanda meydana gelen kötülükler bazı davranış şekillerinden kaynaklanmaktadır. Bunların başında cehalet gelmektedir. Bir insan cahil kalmakta direnirse; bozuk fikirlere, kötü amellere ve toplumca hoş görülmeleyen çirkin fiillere maruz kalır. Hayatı boyunca insanlara zulüm etme potansiyeline sahip bu kişilerin işleri de sabit ve kararlı olamayacaktır. Kötülüğü benimseyip iyi olmak için çaba harcamayan insanların, davranışlarında haddi aşmaları da gene kötülüğün etkisi altında kalındığının göstergesidir. Dünyaya aşırı tamah etmek, cimrilik yaparak mal, mülk yığmak ve bunu gerekli yerde gerekli bir şekilde harcamamak da kötü ahlâkın etkisinde kalındığının işaretidir.²⁶

İhvân-ı Safa'ya göre, bazen kişinin sosyal çevresi kötülük çemberinden çıkmasına engel olabilir. Arkadaş ortamı veya benzer yakın çevrenin etkisi insan davranışları üzerinde kendini gösteren en önemli etkenlerden birisidir. Bu tür yakın gruplar, süslü sözlerle insanları yoldan çıkararak, kötü ve gayri ahlâkî davranışlara sevk edebilir. Bu tür

²⁴ İhvân-ı Safa, Risaleler I, s. 217

²⁵ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/240.

²⁶ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/266.

insanlar, imkânsızlığını bildikleri halde dünyada ebedi yaşayacaklarmış gibi davranırlar. Gene bu tür insanlar, gerçekleşmeyeceğini bildikleri hayaller kurup bu uğurda insanlara kötülük ederler. İnsanların kötülüklerin etkisinden çıkamamanın başka sebeplerinin de olduğunu vurgulayan İhvân'a göre, kötü ahlâk olarak bilinen haram yollardan para kazanmak da kötülükten kurtulamamanın sebeplerinden birisidir. Tüm bu zikredilenlerden sonra hala da kötü ahlâk fiillerinden çıkmakta direnenler; iyiliklere engel olur ve hayatları boyunca ne yaptığını bilmeyen sarhoşlar gibi hayatlarını idâme ederler ve böylece bu azgınlıkları sürüp gider. Çünkü bunlar, iyiliğe kulak tıkırlar, öğüt ve hatırlatma böylelerine fayda vermez. Bununla beraber ceza ve yaptırımlarda boşa çıkar. İhvân'a göre bu kişiler, dipsiz bir kuyuya düşmüş gibidirler.²⁷

2. KİŞİLİĞİN OLUŞMASINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER:

İhvân-ı Safa, insanda doğuştan fitrî olarak bulunan ahlâkın haricinde, insan ahlâkının oluşum sürecinde, yaşadığı çevrenin ve fiziki şartların etkisinde kaldığını ileri sürer. Bundan hareketle bu görüşlerini temellendirmek için İhvân, insanın yaşadığı bölge ve iklim şartlarının ahlâkın şekillenmesinde rol oynadığını iddia etmektedir. Şimdi İhvan'ın bu görüşlerini kısaca inceleyelim.

2. 1. Dış etkenlerin Ahlâk Üzerindeki Etkisi

Ahlâkın insanda potansiyel olarak var olduğunu, ancak doğumdan sonra gelişerek şekillendiğini ve bunu da melekelerini geliştirerek elde edileceğini belirten İhvân, gelişen ahlâki seviyenin, hayat tarzına göre azalıp çoğalacağını yani iyiye veya kötüye doğru meyil edeceği anlayışına sahiptir.²⁸ İhvân-ı Safa, Allah tarafından en mükemmel şekilde yaratılan insanın ahlâkî gelişiminde değişik faktörlerin rol oynadığını; insanın doğduğu iklim ve coğrafyanın, atalarından getirdiği kalıtsal özelliklerin, gördüğü eğitim ve hocalarının nihayet doğduğu tarihteki astrolojik etkenlerin ahlâki gelişimine/karakteri üzerine etkilerini ele almaktadır.²⁹

İhvân-ı Safa, insanların dış görünüşlerinin farklı olmasının coğrafya ve iklim farklılığından kaynaklandığını düşünmektedir. Afrika kıtasında yaşayan insanlarla Hint

²⁷ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/266.

²⁸ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/203.

²⁹ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/203-205, 218, Behruz Refi'i, "Berği ez Delaethayi Terbiyeti der Resail'u İhvân-ı Safâ", *Terbiyeti İslamî*, yok/11, (2010), 1-25.

alt kıtasında yaşayan insanların görünüşlerini buna delil olarak kullanır. Sıcak havanın etkisi ile buralarda yaşayan insanların derilerinin yandığını, bu fiziksel olayın mizaç, huy ve ahlâkî özelliklerle kişiliği etkilediğini belirtir. Görüldüğü gibi İhvân, sert ve mutedil hava koşulları ile yaptığı kıyaslamalarla insanların değişik coğrafyalarda yaşamaları ve bu yerlerin değişik iklimlerinin insanlar üzerindeki etkilerini birbirleriyle mukayese ederek tahlil etmiştir.³⁰

İhvan'ın bu tespiti, sonradan gelen İslam düşünürleri tarafından da kullanılmıştır. İslam düşünce tarihinde iklim ve coğrafyanın insan mizacına olan etkisi İbn Haldun tarafından da dile getirilmiştir.³¹ Hatta bu tespit Yeniçağ Batı filozoflarından Montesquieu (1689-1755) tarafından da Kanunların Ruhu Üzerine adlı eserinin 14. bölümüne konu olmuştur.³² İnsanın tabiat şartlarından etkilenmesi ve nefsin evrenle olan ilgisi İhvân-ı Safa'nın felsefesinde önemli bir yere oturtulmuştur. Bundan hareketle evrene büyük insan, insana küçük evren diyen İhvân, insan nefsi ile evren arasında bir bağlantı kurmuştur.³³

İnsanı evrenle ilişkilendiren ve onun bir parçası olarak tahayyül eden İhvân'a göre, insan tüm yaratılmışların bir özetidir ve tüm varlıklarla etkileşim halindedir.³⁴ İhvân, kurduğu bu bağlantıyla, dünyada gelişen tabii olayların insanı nefis, mizaç ve ahlâkî olarak kişiliği etkilediği sonucuna ulaşır. İklim ve coğrafyanın mizaçları etkilediği, mizaçların da insan ahlakını temsil eden karakterinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır.

2. 2. Mizaçların Ahlâk Üzerindeki Etkisi

İnsan mizaçlarının ahlâk üzerindeki etkilerini tahlil eden İhvân, sıcak tabiatlı olanların cesur, cömert, korku anında düşüncesizce davranışlarda bulunan, kararlılık ve dikkati az, aceleci, çabuk öfkelenip çabuk yatışan, kindar olmayan, akıllı, zeki ve güçlü tasavvura sahip olduklarını savunur. Bu tahlillerinden sonra soğuk tabiatlı kişilerin mizaçlarının yaşantılarını nasıl etkilediğini de inceleyen İhvân, bu tabiatla olanların ise

³⁰ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/207-208.

³¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları 2016), 266.

³² Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev. Berna Günen, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları 2019), 289.

³³ Hamdi Onay, *İhvân-ı Safa'da Varlık Düşüncesi*, (İstanbul: İnsan Yayınları 1999), 101.

³⁴ İsmail Taş, *İhvân-ı Safa'da Felsefe ve Din Münasebeti*, (Konya: Palet Yayınları 2012), 81.

genellikle aptal ve kaba olup çekici bir karaktere sahip olmayıp ahlâken de olgunlaşmamış kişiler olduğunu ileri sürer. İhvân'a göre, nemli tabiatla olanlar ise, zeki olmayan, işlerinde aceleci olup sabretmeyen, bununla birlikte olumsuz davranışlarının yanında olumlu huyları da olan, yumuşak ve naif huylu, ahlâken güzel davranışlarda bulunan, ancak doğal ve günlük konularda çok tedbirsiz davranan, fakat çabuk ikna olan ve çabuk unutan kişilerdir. Bu üç mizaçtaki insanların olumlu ve olumsuz, ahlâkî yapılarının tespitinden sonra İhvân, kuru/sert tabiatlı kişilerin davranışlarını da inceler. Bu kimselerin, genellikle sabırlı, değişmez sabit fikirleri olan, zor ikna olabilen, sabırlı ama kindar, cimri ve tutucu oldukları görüşünü ileri sürer.³⁵

İhvân-ı Safa, İnsan mizaçlarının ahlâk üzerindeki etkisiyle birlikte bedende bulunan sıvıların da etkili olduğunu ifade eder. Antikçağ düşünürlerinden iktibasla insan vücudunda bulunan ve vücudun işleyişini sağlayan ve adına Ahlât-ı Erbaa dediği kara safra, sarı safra, kan ve balgam sıvılarının da insanın ahlâkî yapısını etkileyip, bedenin oluşturduğu bu karışımların ahlâkî inşa edeceği kanaatini taşımaktadır.³⁶ Hipokrat ve Galenin de eserlerinde yer verdiği bu sıvıların özelliklerinin insan psikolojisine ve dolayısı ile ahlâkî davranışlarına yansıdığı dile getirilmiştir.³⁷

2. 3. İnsan Ahlâkını Etkileyen Davranışlar

İhvân, insanın yaratılışıyla birlikte tabiatına ve organlarına işlenmiş olan doğal ahlâkın, hayatta gelişen olaylar karşısında doğal bir refleks olduğunu ve her şeye yatkın ve hazır bir şekilde bulunduğunu iddia eder. İhvân, insanda bulunan bu yatkınlık sebebiyle “nefse herhangi bir davranış ya da amelî, herhangi bir sanatı ortaya koymak, ilimlerden herhangi birini, bir edep ya da ahlâkî ya da bir siyaseti (uzun uzun) düşünüp taşınmadan öğrenmek kolaylaşır” tezini savunur.³⁸

İhvân, kişide potansiyel olarak bulunan ahlâk melekesini etkileyen hasletleri incelerken karşılaştığı olaylar sonucunda insanın nasıl hareket etmesi gerektiği bilgisinin kendi tabiatında olmasından dolayı, bu hasletleri yönlendirme görevini icra ettiğini iddia etmiştir. İhvân-ı Safa, bu tezini temellendirmek için bazı örneklerle başvurur. Mesela,

³⁵ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/205.

³⁶ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/205-206.

³⁷ Şahin Filiz, *İhvân-ı Safa Topluluğu ve İnsan Felsefesi-İlk İslam Hımanistleri*, (Ankara: Bilim ve Ütopya Yayınları 2010), 187.

³⁸ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/208.

tabiatı itibariyle cesarete yatkın olan insanın, korkulacak şeylerin üzerine düşünüp taşınmadan gitmesi mizacında olduğu için ona oldukça kolay gelir, cömertliğe yatkın olduğu için, verme duygusu potansiyel olarak da yapısında bulunduğu için bu faaliyeti gerçekleştirmek ister, iffet duygusu olduğu için haram şeylerden sakınmak duygusu onda açığa çıkar. Fıtrat itibariyle, itidale yatkın olan insan, zor durumlarda adaletli olmaya çalışır.³⁹ İhvân-ı Safa bu görüşleriyle insanda doğuştan iyi melekelerin olduğunu, bu melekelerin etkisinde kalındığını ve fitraten insanın iyi yaratıldığı için güzel ahlâklı olmaya yatkın olduğunu vurgular.

İhvân-ı Safa, insanın günlük yaptığı işlerin, alışkanlık haline getirdiği tutum ve davranışların da insan ahlâkı üzerinde etkili olduğunu vurgular. İhvân, ilmî konulara düşkün birinin, ders verip eğitmenlik yapan kişilerin, sanat alanında çalışanların icra ettikleri mesleklere göre ahlâk ve seciyelerinin şekilleneceğini savunur. Kişilerin çocukluktan itibaren yetişme evreleri ve eğitim aldığı ortam da ahlâkın şekillenmesinde etkilidir.⁴⁰

2. 4. İlim Ahlâkı

İhvân-ı Safa, ilme ve ilim öğrenmeye çok büyük bir ilgi göstermiştir. İlme verdikleri paye o kadar yüksektir ki ilmi; Allah’a imandan sonra ve peygamberin getirdiklerini tasdik etmekten sonra birçok ibadetlerin bile önüne geçirmişlerdir. Çünkü onlara göre ilim “kulu Rabbine yaklaştıran en önemli şeydir.” İhvân’a göre ilim, ibadet, tespih, ilmî araştırma yapmak cihat, bilmeyenlere öğretmek sadakadır. Helal ve haram ilim sayesinde bilinir. “Yalnızken en iyi dost, gurbette en iyi arkadaş olan ilim, cehalete karşı kalbin hayat kaynağı, karanlığa karşı gözlerin önünü aydınlatan lamba, zayıflığa karşı bedenin gücü ve kuvvetidir.”⁴¹

İlim ve hikmet öğrenmeyi, bedenin aldığı gıdalara benzeterek tasvir eden İhvân’a göre, organların gelişebilmesi ve kemale erebilmesi için nasıl ki bedenin temiz ve faydalı yiyeceklere ihtiyacı varsa insanın manevi yapısının da faydalı ilme ve beraberinde hikmete ihtiyacı vardır. Nefis, gafletten, cehaletten ve kötü ahlâktan kurtulmak için

³⁹ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/208.

⁴⁰ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/209.

⁴¹ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/236-237.

öğrenmeye ve ilim tahsil etmeye muhtaçtır.⁴² Bunun için de ilim talibinin hikmet ehlini sevmesi ve ilim erbabının yolundan gitmesi gerekir. Bu sevgiyi içselleştirmenin yolu da; gereksiz dünya işlerinden korunmak ve gereksiz şeyleri terk etmek, gayretin ve ilginin büyük bir kısmını ilim talep etmeye vermek olduğunu vurgulayan İhvân, ilim ehli ile görüşmek gerektiğini, onların müzakere meclislerine katılmak gerektiğini öğütler.⁴³

Bu kadar önemli bir konumda gördükleri ilim, İhvân'a göre, elbette ki ahlâkî bir çerçevede incelenmeyi hak etmiştir. İlme merak duyanların ahlâk kuralları içinde de değerlendirilir. İlim, o kadar üstün bir haslettir ki ona talip olan; sıradan, aşağı, adî ve değersiz bir kimse ise ona şeref, asalet ve değer kazandırır, çünkü ilmin kendisi şerefli ve asaletli bir uğraştır. Fakir ise zenginlik kazandırır çünkü ilim bizzat zenginliktir. Kişi, zayıf biriye güç kazandırır çünkü ilim öğrenen kişi manevi olarak güç kazanır. İnsanlara karşı uzak ve soğuk biriye insanlarla yakınlaşmasını ve kaynaşmasını sağlar. İlimle uğraşan cimri ise, ilim ona cömert olmasını öğretir. Kişi kendini beğenmiş, bencil biri ise, hayâ ve mütevazı olmayı öğretir. Ruhun ve bedeninin hasta ise ona sağlık ve afiyet (ruh sağlığı) kazandırır.⁴⁴

İhvân-ı Safa'ya göre, ilimin pek çok faziletleri, değer ve kıymeti olmasına rağmen, ilim taliplisini ilim öğrenme yolculuğunda değişik tehlikeler de beklemektedir. Çünkü ilim öğrenmek, kendini beğenmişlik, gurur, kibir gibi bazı istenmeyen durumlara da sebep olabilir. İhvân, işte bu hassas konulara da temas ederek ilmin de bir ahlâkî olduğunu ve âlimlerin buna dikkat etmeleri gerektiği hususunun altını çizer.⁴⁵

SONUÇ

İhvân-ı Safa'nın ahlak anlayışında kişiliğin oluşumu ve buna etki eden faktörleri incelediğimiz bu çalışmada gördük ki İhvân-ı Safa'nın ahlak anlayışı, insanın eğitimi, geliştirilmesi; hem beden hem de ruhsal yönden insanın yetkinleşmesi ve sağlam bir kişilik kazanması üzerine bina edilmiştir. Zira onlara göre âlemde var olan her varlığın, varoluş ve yaratılış sebepleri vardır ve her varlık bu yaratılış sebebine uygun eylemlerde bulunur. Aynı şekilde sadece insana özgü olan bu eylemler insanın, insan olarak âlemde

⁴² İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 3/13-14.

⁴³ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 2/21.

⁴⁴ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/237.

⁴⁵ İhvân-ı Safa, *Risaleler*, çev. Ali Durusoy vd. 1/237.

yetkin bir varlık olabilmesi için düşünceyi kullanarak insanî erdemleri, meleklere has huyları kazanıp, kendisinde potansiyel halde var olan kişiliğini ortaya çıkarmaktır. İnsanın bu dünyaya gelip, en aşağı dereceden en üst dereceye doğru; süflî âlemden yüce âleme yükselmek, meleklerden bir melek olması ve vadedilen cennette Yüce Tanrı ile beraber olabilmesi ancak kişiliğini kazanmakla mümkündür.

İhvân-ı Safa, ahlâk düşüncesini ele alırken insanı evrenle bir bütün olarak ele almıştır. Kişinin yaşadığı çevresi, bölgesi ve hatta doğduğu zaman diliminin bile ahlâk üzerinde etkili olduğu görüşünü savunarak, ahlâkın kişide ve toplum hayatında düzenin sağlanmasının ön şartı olduğunu dile getirir. İnsanların yaşadığı bölgenin, şehirlerin ve köylerin; havasının, toprağının insanın kişiliği üzerinde etkileri olduğu ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca yaşanan yerin, doğu, batı, kuzey, güney gibi yönlerinin de ahlâk üzerinde etkili olduğu, dağların, verimli ovaların, deniz ya da kıraç alanların da insanın tabiatına ve dolayısıyla ahlâki kişiliğinin şekillenmesinde etkileri vardır. İnsanı varlığın bir özeti ve kâinatın tamamlayıcı unsuru olarak gören İhvan, dünyada gelişen tabii olayların insanı; nefis, mizaç ve ahlâkî olarak etkilediği sonucuna ulaşır. Bu sebeple iklim ve coğrafyanın mizaçları etkilediği, mizaçların da ahlâki kişiliği etkileyip şekillenmesinin nedeni olmaktadır.

İnsan mizaçlarının ahlâk üzerindeki etkisiyle birlikte bedende bulunan sıvıların da etkili olduğunu iddia eder. İhvân-ı Safa, insan vücudunda bulunan ve vücudun işleyişini sağlayan ve adına Ahlât-ı Erbaa dediği kara safra, sarı safra, kan ve balgam sıvılarının da insanın ahlâkî yapısını etkileyip, bedenin oluşturduğu bu karışımların ahlâkî inşa edeceğini kabul eder. Hipokrat ve Galenin de eserlerinde yer verdiği bu sıvıların özelliklerinin insan psikolojisine ve dolayısı ile insanın ahlâkî davranışlarına yansıdığı düşüncesi İhvân tarafından da incelenmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; İhvân-ı Safa ahlâk düşüncesinde, insanın fitratına uygun bir şekilde davranmasıyla, erdemli ve ahlâkî bir hayat tarzıyla, hem bu dünyada hem de Ahirette mutluluğun kazanılacağını iddia etmiştir. Kişiye arız olan kibir, hırs ve kıskançlık gibi kötü huylar, üstün bir şekilde yaratılmış olan insanın değerini düşürür. Bu bağlamda kişiden başlayan bozulma, aileye ve ülkeye yayılarak ahlâkî yozlaşmaya sebep olduğundan, insanın fitraten istediği ve dünyevî hayatta uğruna çalıştığı mutluluğa ulaşması mümkün olamayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Gülistan. İhvan-ı Safa Felsefesinde Ahlâkî Açından ‘Mizâç’ Kavramı, Sivas: C. Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aydın, Mehmet, S. "Ahlâk". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2/10-14 Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Celal, Vahit. İhvan-ı Safa’da "Mutluluk Düşüncesi". Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi 5/9 (2018), 11-17.
- Çağrııcı, Mustafa, İslam Düşüncesinde Ahlak, İstanbul: Dem Yayınları, 7. Basım, 2016.
- Çetinkaya, B. A. İhvân-ı Safa’nın Dini ve İdeolojik Söylemi. Ankara: Elis Yayınları, 1. Basım, 2003
- Farabi. el-Medinetu’l-Fazıla, çev. Ahmet Arslan Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 1990.
- Fârâbî. Tahsîlu’s-Sa’âda. çev. Ahmet Arslan Ankara: Divan Kitap Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Filiz, Ş. İhvan-ı Safa Topluluğu ve İnsan Felsefesi-İlk İslam Hümanistleri. Ankara: Bilim ve Ütopya Yayınları, 1. Basım, 2010.
- İbn Haldun. Mukaddime. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 16. Basım, 2016
- İhvan-ı Safa, Resail, Butros el-Bustani, Daru Sadır, Beyrut, trz, I-IV.
- İhvân-ı Safâ. Risaleler. I-II-III-IV Cilt çev. Ali Durusoy vd. (ed.)Ali Durusoy, Abdullah Kahraman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Montesquieu, Kanunların Ruhu Üzerine, çev. Berna Günen, (İş Bankası Kültür Yayınları), İstanbul, 2019.
- Onay, Hamdi, “İhvan-ı Safa’nın Ahlak Anlayışında Farabi’nin Etkisi”, Muallim-i Sani Uzluoğlu Farabi, Ed: Enver Demirpolat, Rahime Çelik, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2020.
- Onay, Hamdi. İhvan-ı Safa'da Varlık Düşüncesi. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 1999.
- Refî’i, Behruz. "Berği ez Delalethayi Terbiyeti der Resail’u İhvan-ı Safa", Terbiyeti İslami, yok/11) (2010), 1-25.

Taş, İsmail. İhvan-ı Safa'da Felsefe ve Din Münasebeti. Konya: Palet Yayınları, 1. Basım, 2012.

Ülken, Hilmi Ziya, Ahlâk, İstanbul, 1946.